

par. Yâkût üslûbunda kelimelerin birbiri- ni itip birbirinden kaçmak istemelerine karşılık Şeyh Hamdullah üslûbunda bir- biriyle kaynaşan harflerle kelimeler satır nizamında tek bir gövde gibi yer alır.

Yâkût mektebinde nesihte olduğu gibi sülûste de harflerin gövde yapıları, biçim ve oranları ortaya konmuştur. Ancak harf- lerin nisbetlerinde görülen tereddüt ve bocalama Şeyh Hamdullah mektebiyle ortadan kaldırılmış, harfler klasik nisbet- lerini bulmuştur. Ayrıca harf gövdeleri- nin duruşu değişmiş, satır ve sayfa niza- mında birliğini bulamamış sülûs yazı, Şeyh Hamdullah ekolünde dağımık ve gevşek- likten kurtularak bütünleşmiştir.

Şeyh Hamdullah aralarında sultan, şeh- zade, devlet adamı, âlim, meşâyih ve şa- irlerin de yer aldığı pek çok talebe yetiş- tirmiştir. Tezkirelerde adı geçen kırk üç tale- besini arasında oğlu Mustafa Dede ile da- madı Şükrullah Halife, Şeyh Hamdullah mektebinin önemli temsilcileridir. Ham- dullah Efendi'den sonra gelen Osmanlı hattatları da onun vadisinde yürüyüp yeni üslûb ve şiveler yaratmışlardır. Mehmed Handan, Ali b. Mustafa, Behrâm b. Ab- dullah, Hüseyin Şah, Câfer Çelebi, Sultan Korkut, Mehmed b. Ramazan, Receb b. Mustafa, Mahmud Defterî ve Mustafa b. Nasûh onun başarılı talebelerindedir. Ayrıca Derviş Mehmed, Hasan Üsküdüârî, Hâlid Erzurûmî, Derviş Ali, Mustafa Su- yolcuzâde, Hâfiz Osman, Seyyid Abdullah Hâşimî, Hoca Mehmed Râsim, Kazasker Mustafa İzzet, Mehmed Şefîk, Mehmed Şevki gibi meşhur hattatlar Şeyh Hamdul- lah mektebine canlılık ve yenilik kazandı- rmışlardır.

Şeyh Hamdullah ile çağdaşları Abdul- lah, Celâl ve Muhyiddin Amâsî, Mustafa Dede, Ahmed Karahisârî ve Bursalı Şer- betçizâde İbrâhim Efendi Anadolu'nun yedi hat üstadı (esâtîze-i Rûm) olarak ka- bul edilmiştir. Osmanlı hat mektebinin teşekkülünde önemli hizmetleri olan bu sanatkarların her biri verdikleri eserler ve yetiştirdikleri talebelerle çevrelerinde geniş bir hat muhiti meydana getirmiş- lerdir. Bunlar, Yâkût el-Müsta'sımî'nin de içinde bulunduğu yedi üstada (esâtîze-i seb'a) karşılık Anadolu'nun yedi büyük san- atkârı sayılmıştır.

Müze, kütüphane ve özel koleksiyonlar- da aklâm-ı sitte ile yazılmış pek çok eseri bulunan Şeyh Hamdullah'ın kırk yedi mushaf, 1000 kadar En'âm, Kehf ve Ne- be' sûreleri, evrâd, ezkâr ve dua mecmu- ası, tûmâr, kıta ve murakka' yazdığı nak- ledilmektedir. Bu eserler arasında meşk

için veya ticarî gayelerle Şeyh Hamdullah taklit edilerek yazılmış olanlar varsa da bunları onun yazılarından ayırmak güç- tür. Bugün çeşitli müze ve kütüphane- lerde Şeyh Hamdullah ketebeli veya baş- ka bir hattat tarafından ona ait olduğu belirtilen otuz mushaf, elli En'âm ve cüz, 121 murakka' ve kıta ile bazı Fâtih Sul- tan Mehmed için istinsah edilmiş tıp ve hadise dair sekiz kitap, altı adet dua mec- muası bulunmaktadır (geniş bilgi için bk. Serin, s. 79-100).

BİBLİYOGRAFYA :

Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 298; Beyânî, *Hoşnûvisân*, IV, 1064; Âlî, *Menâkıb-ı Hünerve- rân*, s. 25; *Defter-i Müsveddât-ı In'âmât ve Ta- saddukât ve Teşrifât ve Gayrih*, İstanbul Bele- diyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. O. 71, vr. 31^a, 289^a; *Gülzâr-ı Savâb*, s. 48-53; Su- yolcuzâde, *Devhatü'l-küttâb*, s. 8; Ayvansarâ- yî, *Mecmûa-i Tevârih*, TSMK, Hazine, nr. 1565, vr. 118^a; a.mlf., *Hadîkatü'l-cevâmi'*, I, 14, 104, 155; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 185; a.mlf., *Me- şâüh-nâme-i İslâm*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1716, vr. 2^a, 3^a; Mustafa Vâzih, *el-Be- lâbilü'r-râsiye fi riyâzi mesâilil'-Amâsiye*, İÜ Ktp., TY, nr. 2574, vr. 63^b; Mustafa Kânî b. Me- hmed Ağa, *Telhîs-i Resâilü'r-rumât*, İstanbul 1262, s. 249; Mehmed Tâhir, *Okçuluk Risâle- si*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. K. 585, vr. 6^a; Mevlîye Hasib-i Üskü- dârî, *Vefeyât-ı Ekâbir-i İslâmiyye*, Millet Ktp., Ali Emîrî, T, nr. 620, vr. 16^a; Abdullah el-Kâtib, *Tezkire-i Rumât*, İÜ Ktp., TY, nr. 334, vr. 11^b; Osman Fevzi Olcay, *Meşâhîr-i Amasya*, İÜ Ktp., TY, nr. 9382; *Sicill-i Osmânî*, IV, 717; *Amasya Tarihi*, Süleymaniye Ktp., Mikrofilm Arşivi, nr. 3681-82, IX, vr. 230; Ahmed Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 10392, II, 251; Süleyman Kânî İrtem, *Türk Kemankesleri*, İstanbul 1938, s. 21, 22; Melek Celâl, *Şeyh Ham- dullah*, İstanbul 1948; Ayverdi, *Fâtih Devri Hattatları*, s. 31, 49; A. Süheyl Ünver, *Hattat Şeyh Hamdullah ve Fâtih İçin İstinsah Ettiği İki Mühim Eser*, İstanbul 1953; İsmayil Hakkı Baltacıoğlu, *Türklerde Yazı Sanatı*, Ankara 1958, s. 42, 43; M. Uğur Derman, "Kanunî Devrinde Yazı Sanatımız", *Kanunî Armağanı*, Ankara 1970, s. 269-273; a.mlf., *İslâm Kültür Mirâsın- da Hat Sanatı*, İstanbul 1992, s. 34, 191; Habî- bullah Fezâilî, *Atlası haş*, İsfahan 1362 hş., s. 321; Muhittin Serin, *Hattat Şeyh Hamdullah*, İstanbul 1992; İsmail Baykal, "Hattat Şeyh Ham- dullah", *Yedigün*, XI/276, İstanbul 1938; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Bayezid II", *İA*, II, 392.

MUHİTTİN SERİN

HAMDULLAH HAMDİ

(ö. 909/1503)

Mesnevileriyle tanınan
mutasavvîf şair.

853'te (1449) Göynük'te doğdu (Emîr Hüseyin Enîsî, s. 147). Akşemseddin'in en küçük oğludur. Asıl adı Mehmed Ham- dullah olmakla birlikte daha çok Hamdi

Çelebi adıyla anılmıştır. On iki yaşında babasını kaybeden Hamdi Çelebi, *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisinin "sebeb-i te'lîf" bölümünde ağabeylerinden himaye gör- mediğini, çok eziyet çektiğini, bu yüzden Hz. Yûsuf'un sıkıntılarını daha iyi anladığını ve kendisini birçok yönden ona ben- zettiğini söyler. Enîsî, onun Bursa'da Çe- lebi Sultan Mehmed Medresesi'nde mü- derrislik yaptığını, devrin tanınmış âlim- lerinden Molla Hayâlî ile ilmî tartışmalar- da bulunduğunu, rüyasında babasının, zâhîrî ilimleri bırakarak mâlîferinden İbrâhim Tennûrî'den hâlen faydalanma- sını tavsiye etmesi üzerine Kayseri'ye gi- dip İbrâhim Tennûrî'ye intisap ettiğini ve hilâfet aldıktan sonra Göynük'e döndü- ğünü bildirir (*Menâkıb-ı Akşemseddin*, s. 138-139).

M. Fuad Köprülü, Hamdi Çelebi'nin medreseyi terk ederek Göynük'e çekilme- sini böyle bir rüya ile açıklamanın müm- kün olamayacağı, bunda onun devlet bü- yüklerinden ilgi ve yardım görmemiş ol- masının rol oynadığı kanaatindedir. *Yû- suf u Züleyhâ* mesnevisini II. Bayezid'e sunan, fakat bir iltifat göremeyince pa- dîşahı övdüğü kısmı çıkararak yerine kö- tü talihinden şikâyet eden yeni bir bölüm koyan Hamdi Çelebi, *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinin baş tarafı ile *Kıyâfetnâ- me*'sinin sonunda sanatkâra ve sanat eserlerine pek değer verilmediğini belir- terek yaşadığı devirden şikâyette bulun- muş, Nizâmî-i Gencevî *Hamse*'sini, Fir- devsî *Şâhnâme*'sini bu dönemde yazmış olsaydı bunlara bile itibar edilmeyeceğini söylemekten kendini alamamıştır. Kınalı- zâde, Hamdi Çelebi'nin hiçbir gelirinin olmadığını ve zaman zaman *Yûsuf u Züleyhâ*'sını yazıp satmak suretiyle ge- çimini sağladığını nakleder. Bütün bun- lardan hayatının maddî sıkıntılar içinde geçtiği anlaşılmaktadır. *Yûsuf u Züley- hâ*'yı Ayasofya'nın top kandilleri altında yazdığını söyleyen Evliya Çelebi onu aynı devirde yaşayan Hamdi adlı başka bir şa- irle karıştırmıştır.

909'da (1503) Göynük'te vefat eden Hamdullah Hamdi babasının kabri yanına gömüldü. Latîfî, Mevdî ve Riyâzî'nin, onun Necâti Bey'in ölüm yılı olan 914'te (1508) vefat ettiğini söylemeleri yanlıştır. Oğlu Zeynüddin Çelebi (ö. 977/1570) devrin önemli hattatlarındandır.

Hamdullah Hamdi, XV. yüzyılın ikinci yarısındaki edebî anlayış ve zevkin dışına çıkmamış ve bu dönemde Türk şiirine hâ- kim olan Câmî tesirinden kurtulamamış- tır (*İA*, V/1, s. 185). Diğer tezkirecilerle

birlikte bu tesir üzerinde duran Âşık Çelebi onun Câmî'ye mektuplar gönderdiğini söylerse de söz konusu mektuplardan hiçbiri bugüne kadar ele geçmemiştir. Enîsî, bizzat Câmî ile görüştüğünü bir rivayet olarak nakleder.

Âşık Çelebi ile Hasan Çelebi, Hamdî'nin özellikle gazellerinin rağbet gördüğünü söylerken Latîfî mesnevi alanında ki gücünü ve şöhretini ön plana çıkarır. Hamdî Çelebi'nin *Yûsuf u Züleyhâ*'sının o zamana kadar bu konuda yazılanların en mükemmeli olduğunda bütün tezkireciler birleşmektedir. Riyâzî, Kemalpaşazâde'nin, "Hamdî'nin mesnevisini evvelce görmüş olsaydım bu mevzuaya el sürmezdim" dediğini nakleder. Öte yandan Âşık Çelebi ile Hasan Çelebi, Kemalpaşazâde'nin bu eseri her vesileyle tenkit ettiğini belirtirler. Hasan Çelebi bu hükmü insafsızlık olarak nitelemektedir. Hamdî'nin mesnevi alanındaki şöhreti XVI. yüzyıldan sonra giderek unutulmaya yüz tutmuştur.

Eserleri. 1. Hamse. Anadolu sahasında hamse sahibi ilk şair olan Hamdullah Hamdî'nin şöhretini sağlayan mesnevileri şunlardır: a) *Yûsuf u Züleyhâ*. 897 (1492) yılında aruzun "fâilâtün mefâilün fa'lün" kalıbıyla kaleme alınan eser, Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'u yazılınca kadar Türk edebiyatının en başarılı mesnevisi sayılmıştır. Şair mesnevisinin başında eseri yer yer Câmî'den tercüme ettiğini ve ona nazîre olarak ortaya koyduğunu söyler. Ancak eser Câmî'nin *Yûsuf u Züleyhâ*'sından birçok yönden farklıdır. Câmî, mesnevisinde sadece Hz. Yûsuf ile Züleyhâ arasında geçen olaylara ön planda yer verdiği halde Hamdullah Hamdî, Hz. İbrâhim'den başlayarak Ya'kûb'a ve onun oğullarına kadar konuyu daha geniş bir çerçevede ele almıştır. Şairin olayları âdetâ şahsî macerası gibi hissederek ve yaşayarak anlatması, yer yer psikolojik tahliller de yapması, eserin Hamdullah Hamdî'nin mesnevileri arasında en başarılı kabul edilmesini sağlamıştır. Zehra Öztürk doktora çalışmasında eseri tip ve motifleri bakımından incelemiştir (bk. bibl.). *Yûsuf u Züleyhâ*'nın Türkiye'de resmî ve özel kütüphanelerde 104, yurtdışında ise yirmi beş kadar nüshasının tesbit edilmesi gördüğü rağbetin delilidir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki 936 (1530) tarihli *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisi de bulunmaktadır. British Museum'daki nüsha ise (Or., nr. 711) minyatürlüdür. *Yûsuf u*

Züleyhâ, üzerinde bir doktora çalışması hazırlayan M. Naci Onur tarafından (bk. bibl.), şairin hayatı ve edebî şahsiyeti üzerine bir incelemeyle birlikte yeni harflerle yayımlanmıştır (Ankara 1991). b) *Leylâ vü Mecnûn*. 905 (1499-1500) yılında tamamlanmış olup Câmî'nin aynı konuda kaleme aldığı eserin etkisi altında yazılmıştır. Aruzun "mefâilün mefâilün fe'lün" kalıbıyla yazılan eser *Yûsuf u Züleyhâ* kadar ilgi görmemesine rağmen Türk edebiyatında ilk "Leylâ vü Mecnûn" mesnevilerinden biri olması bakımından önemlidir. Zülfü Güler tarafından bir doktora çalışmasına konu edilen eserin (bk. bibl.) az sayıdaki nüshalarının en iyileri Süleymaniye (Ayasofya, nr. 3901/2), İstanbul Üniversitesi (TY, nr. 800) ve Millet (Ali Emîrî Efendi, Manzum, nr. 1164, 1165) kütüphanelerinde bulunmaktadır. c) *Tuhfetü'l-uşşâk*. Hamdullah Hamdî'nin en orijinal mesnevisi kabul edilen eserin konusunu, hıristiyan bir kıza âşık olup onunla evlenebilmek için dinini terkeden bir tüccarın oğlu ile bu kız arasında geçen olaylar oluşturmaktadır. Eserin sonunda hikâyenin kahramanı eşi ve çocuklarıyla birlikte tekrar İslâm'a döner. Şair eserini bitirirken buradaki kahramanların aşk, iman, akıl, nefis gibi kavramları sembolize ettiğini belirtir. Aruzun "mefâilün mefâilün fe'lün" kalıbıyla yazılmış olan eserin adını Enîsî *Mûnisü'l-uşşâk* şeklinde kaydetmiştir. *Tuhfetü'l-uşşâk*'ın British Library (Or., nr. 7115) ve Medine Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey Kütüphanesi (nr. 8/811) nüshaları karşılaştırılarak faksimilesiyle birlikte neşredilmiştir (Mes'ad S. Al-Shaman, *JTS*, XV [1991],

s. 169-256). d) *Kıyâfetnâme*. Aruzun "fâilâtün mefâilün fa'lün" kalıbıyla yazılmıştır. Kâtib Çelebi, Hamdullah Hamdî'nin bu eseri İmam Şâfiî'den tercüme ettiğini söylemektedir. Çeşitli kütüphanelerde on beş kadar yazma nüshası tesbit edilen (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Murad Buhârî, nr. 330; Esad Efendi, nr. 3613) 150 beyitlik bu mesnevi Âmil Çelebioğlu tarafından yayımlanmıştır (bk. bibl.). e) *Ahmediyye* (Hacı Selim Ağa Ktp., Kemankeş Emir Hoca, nr. 181; İÜ Ktp., TY, nr. 1980). Hamdullah Hamdî'nin 900 (1494-95) yılında kaleme aldığı ve daha çok *Mevlid* adıyla bilinen bu eserin adı *Şekâik Tercümesi* ile *Keşfü'z-zunûn*'da *Muhammediyye* olarak geçmektedir. Eserden *Mevlid-i Cismânî* ve *Mevlid-i Rûhânî* adıyla söz eden kaynaklara da rastlanmaktadır (Âşık Çelebi, vr. 89^b; Kınalızâde, s. 309). Hamdullah Hamdî'nin *Mevlid-i Nebvî* (*Nebî*) ve *Muhammediyye* adlı iki ayrı eseri olduğundan söz edilmesi (*Sicill-i Osmânî*, II, 243; *Osmanlı Müellifleri*, II, 135) yanlıştır; Âşık Çelebi ile Kâtib Çelebi'nin "mevlid-i cismânî ve mevlid-i rûhânî" dedikleri eser de budur. Aruzun "fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbıyla yazılan mesnevinin sonundaki, "Ahmediyye oldu bu manzûma nâm / Nazmını ettim dokuz yüzde tamâm" beyti eserin adını ve telif tarihini göstermektedir. Eserde Fil Vak'ası, Hz. Peygamber'in doğumu, mi'rac ve hicret gibi olaylar anlatılmıştır. 2. *Divan*. Bilinen iki nüshasından biri Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Esad Efendi, nr. 2626), diğeri Millet Kütüphanesi'ndedir (Ali Emîrî Efendi, Manzum, nr. 120). Süleymaniye nüshasında iki münâcât, altı na't, bazıları Farsça 182 gazel, on sekiz kıta, bir tarih ve üç beyit vardır (bk. *TYDK*, I, 76-77).

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan iki ciltlik satır arası Kur'an tercümesinin (Koğuşlar, nr. 428, 429) I. cildinin başında eserin Hamdullah Hamdî'ye ait ve müellif hattı olduğu kaydedilmiştir. Âyetler harekeli iri nesih, satır arası Türkçe meâller ise kısmen harekeli nesihle yazılmıştır. Bu eser Enîsî'nin kaydettiği *Mecâlisü't-tefâsîr* olmalıdır.

Enîsî, Hamdullah Hamdî'nin tasavvufa dair bir risâle ile bir fıkıh kitabı telif ettiğini söylüyorsa da bunların herhangi bir nüshasına rastlanmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hamdullah Hamdî, *Yûsuf u Züleyhâ* (haz. Naci Onur), Ankara 1991; Sehî, *Tezkire*, İÜ Ktp., TY, nr. 733, vr. 5^b; Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 237; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 250-251; Âşık Çelebi, *Meşâirü's-suarâ*, vr. 89^b-90^a; a.e.,

Hamdullah Hamdî'nin kendi hattıyla yazdığı nüshadan istinsah edilmiş divanının ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2626)

İÜ Ktp., TY, nr. 2406, vr. 111^b; Latîfî, *Tezkire*, s. 136-138; Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, Süleymaniye Ktp., Murad Molla, Hamidiye, nr. 911-914, IV, vr. 153^{a-b}; Kınalızâde, *Tezkire*, s. 309-311; Riyâzî, *Riyâzû'l-şuarâ*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3724, vr. 58^{a-b}; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1366; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 135, 337; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 442-443; *Sicill-i Osmânî*, II, 243; *Osmanlı Müellifleri*, II, 135-136; Emir Hüseyin Enîsî, *Menâkıb-ı Akşemseddin : Hayatı ve Eserleri* (haz. Ali İhsan Yurd – Mustafa Kaçalın), İstanbul 1994, s. 138-139, 147-149; Cahid Erencan, *Hamdullah Hamdi: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Eserlerinin Yazmalarının Tausifi* (lisans tezi, 1939-40), İÜ Ed.Fak. (İÜ Ktp., Tez, nr. 485); TYDK, I, 75-77; Ayverdi, *Fâtih Devri Hatırları*, s. 44; Neclâ Pekolcay, *Türkçe Mevlid Metinleri* (doktora tezi, 1950), İÜ Ed.Fak., s. 305-311 (İÜ Ktp., Tez, nr. 1821); Gönül Alpay Tekin, *Leylâ ve Mecnun, Hamdullah Hamdi* (mezuniyet tezi, 1960), İÜ Ed.Fak. Türkoloji Bölümü; a.mlf., "Hamdullah Hamdi'nin Leylâ ve Mecnun Hikâyesi", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, I/1, Erzurum 1970, s. 25-32; a.mlf., "Hamdullah Hamdi'nin Yeni Bir Leylâ ve Mecnun Nüshası ve Metin Tenkidî Hakkında Bazı Düşünceler", *JTS (Ali Nihat Tarlan Hatıra Sayısı)*, III (1979), s. 307-342; Şevket Rado, *Türk Hatırları*, İstanbul, ts. (Yayın Matbaacılık), s. 67; *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Kataloğu* (haz. Nail Tuman), İstanbul 1961, s. 22-42; Karatay, *Türkçe Yazmalar*, I, 238; Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 240-243; Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 108; a.mlf., "Hamdi'nin Yusuf u Züleyha'sı", *TDAY Belleten* (1968), s. 173-211; Zdenka Veselá, "Hamdi, Mehmed Hamdullah", *DOL*, III, 68-69; Ahmet Topaloğlu, *XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış "Satır-Arası" Kur'an Tercümesi*, İstanbul 1976, hazırlayanın girişi, I, 17-18; M. Naci Onur, *Hamdullah Hamdi: Yusuf u Züleyha (İnceleme-Metin)* (doktora tezi, 1982), Atatürk Üniversitesi Ed.Fak.; a.mlf., *Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdi, Yusuf ve Züleyha-İnceleme ve Seçmeler*, Ankara 1986; a.mlf., "Ak-Şemseddin-Zâde Hamdullah Hamdi'nin Yusuf ve Züleyha Mesnevisindeki Önemli Motifler", *TK*, sy. 258 (1984), s. 651-658; Zülfü Güler, *Hamdullah Hamdi: Leylâ ve Mecnun (İnceleme-Metin)* (doktora tezi, 1982), Atatürk Üniversitesi Ed.Fak.; Zehra Öztürk, *Hamdullah Hamdi'nin Yusuf u Zeliha Mesnevisi'nde Tipler ve Motifler* (doktora tezi, 1993), İÜ Ed.Fak.; Cahit Kavcar, "Hamdullah Hamdi'nin Yusuf ü Züleyha'sı", *TDAY Belleten* (1968), s. 157-172; Hasibe Maziçoğlu, "Türk Edebiyatında Mevlid Yazan Şairler", *TDe.*, VI/1, (1974), s. 35-37; Hüseyin Ayan, "Hamdullah Hamdi'nin Yusuf u Züleyhâ Mesnevisindeki Gazeller", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, sy. 5, Erzurum 1974, s. 31-50; Âmil Çelebioğlu, "Kıyâfe (t) İlmi ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdi ile Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın Kıyâfetnâmeleri", a.e. (*Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı*), sy. 11, Ankara 1979, s. 305-348; Mes'ad S. Al-Shaman, "Hamdu'llah Hamdi'nin Tuhtetül-'Uşşâk Adlı Mesnevisi", *JTS*, XV (1991), s. 169-256; M. Fuad Köprülü, "Hamdi", *İA*, V/1, s. 183-186; Fahir İz, "Hamdi, Hamd Allah", *EP* (İng.), III, 131-132; "Hamdi, Hamdullah", *TDEA*, V, 82-83.

ZEHRA ÖZTÜRK

HAMDULLAH el-MÜSTEVFÎ

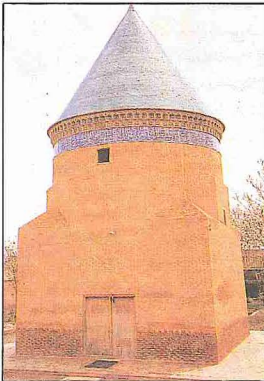
(حمدا لله المستوفى)

Hamdullah b. Ebî Bekr b. Ahmed
b. Nasr el-Müstevfî el-Kazvîni
(ö. 740/1340'tan sonra)

İranlı tarihçi ve coğrafyacı, şair.

Arap asıllı Şîî bir ailenin çocuğu olarak 680'de (1281) Kazvin'de doğdu. Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in saflarında savaşarak şehid düşen Hür b. Yezid er-Riyâhî'nin ahfadındandır. Ailesi, onun doğumundan uzun zaman önce Kazvin'e gidip yerleşmiş ve Abbâsî Halifesi Mu'tasım-Billâh döneminden (833-842) Sultan Mahmûd-ı Gaznevî'ye kadar (998-1030) bazı aralıklar hariç şehrin idaresini elinde tutmuştu. Büyük dedesi Emînüddin Nasr, dedesi ve babası Irak'ın müstevfî'si oldukları için aile "Müstevfiyân" lakabıyla anılır. Hamdullah'ın kardeşi Zeynüddin Muhammed de İlhanlılar'ın meşhur veziri Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî tarafından müstevfî tayin edilmişti. Olcaytu zamanında iyi bir kâtip olarak temayüz eden Hamdullah 1311'de Kazvin, Ebher, Zencan ve Târimeyn'in malî işlerinin teftişiyile görevlendirildi. Bu münasebetle Sultâniye, Tebriz, Bağdat, İsfahan ve diğer bazı şehirleri gezmiş ve buralardaki kütüphanelerde incelemelerde bulunmuştur.

Hamdullah gençliğinde tarih kitaplarıyla ilgilendirilmiş, âlim, edip ve şairlerin meclislerine katılmaktan hoşlanırdı; özellikle Reşidüddin'in meclislerine devam ederdi. Reşidüddin'in öldürülmesi üzerine devrin bütün âlim ve düşünürleri gibi o da gözden düştü. Ancak Ebû Said Bahadır Han devletin giderek çöküşe sürüklendiğini görünce kabiliyetli ve dirayetli insanları tekrar göreve getirme ihtiyacını hissederek Reşidüddin'in oğlu Gıyâseddin Muhammed'i vezir tayin etti (1328).

Hamdullah
el-Müstevfî'nin
türbesi –
Kazvin /
İran

Hamdullah da onun hizmetine girdi ve *Nüzhetü'l-kulûb*'u tamamladığı 740 (1340) yılından sonra Kazvin'de vefat etti.

Eserleri. 1. *Târîh-i Güzîde**. Müellifin 730'da (1330) Vezir Gıyâseddin Muhammed'e takdim ettiği Farsça umumi bir tarihtir. Taberî, İbnü'l-Esîr, Atâ Melik Cüveynî ve Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî gibi birçok tarihçinin eserinden istifade edilerek yazılan *Târîh-i Güzîde* Hamdullah'ın yaşadığı dönemle ilgili değerli bilgileri ihtiva etmekte olup özellikle İlhanlı tarihi için başvurulması gereken önemli bir kaynaktır. Eserin Edward G. Browne (E. J. W. Gibb Memorial Series, nr. XIV/1, Leyden-London 1910) ve Abdülhüseyin Nevâî (Tahran 1364) tarafından gerçekleştirilen iki neşri bulunmaktadır. 2. *Zafernâme*. Firdevsî'nin *Şâhnâme*'sine nazîre olarak yazılmış, Hz. Peygamber'den başlayarak 734 (1334) yılına kadar gelen 75.000 beyitlik manzum bir tarihtir. Müellif kırk yaşında yazmaya başladığı bu eserini 735'te (1335) tamamlamıştır. Her biri müstakil bir eser şeklinde üç ciltten oluşan kitabın "Kısmü'l-İslâmiyye min Kitâbi Zafernâme" başlıklı 25.000 beyitlik I. cildinde Asr-ı saâdet, Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler ve Abbâsîler dönemleri anlatılmaktadır. "Kısmü'l-ahkâmiyye min Zafernâme fi zikri'l-'Acem" başlığını taşıyan 20.000 beyit hacmindeki II. ciltte Saffârîler, Sâmânîler, Gazneliler, Gurlular, Deylemîler, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Hârizmşahlar, Fars Atabegleri (Salgurlular) ve Kirman'da hüküm süren Karahıтай asıllı Kutluğhanlılar hakkında bilgi verilmektedir. 30.000 beyitten meydana gelen III. ciltte ise "Kısmü's-sultâniyye min Kitâbi Zafernâme fi zikri'l-Moğol" başlığı altında Türkler'in ve Moğollar'ın menşeiinden, Oğuz Han'dan, Cengiz Han'dan, onun atalarıyla ahfadından ve 731 (1331) yılına kadar gelen İlhanlı tarihinden bahsedilmektedir. Türk ve Moğol tarihinin en önemli kaynaklarından olan *Zafernâme*'nin yazma nüshaları British Museum ile (Or., nr. 2833) İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde (nr. 2041-2042) bulunmaktadır. 3. *Nüzhetü'l-kulûb*. Müellifin, dostlarının ricası üzerine telifine başlayıp 740'ta (1340) tamamladığı eser coğrafya ve kozmografyaya dairdir. Müstevfî bu kitabı yazarken Ahmed b. Ebû Abdullah'ın *et-Tibyân*, İbn Hurdâzbih'in *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, Ebû Zeyd el-Belhî'nin *Şuverü'l-ekâlîm*, Ebû'l-Fidâ'nın *Takvimü'l-büldân*, Zekeriyâ el-Kaz-